

การศึกษาเพื่อความเป็นไท

วิศิษฐ์ วังวิญญู

มาจนถึงทุกวันนี้ ดูเหมือนว่าเราอาจจะอ่านประวัติศาสตร์มนุษยชาติได้เพียงประการเดียว กล่าวคือ ประวัติศาสตร์มนุษยชาติก็คือประวัติศาสตร์แห่งการกดขี่และการเอารัดเอาเปรียบ เพราะความพยายามในการปลดปล่อยมนุษย์ที่พอจะมีอยู่บ้างนั้น มักจะเป็นไปอย่างไร้ผล และแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ ๆ เกิดขึ้นหลายครั้งในประวัติศาสตร์และหลายต่อหลายครั้งที่การเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นอ้างถึงการปลดปล่อยมนุษย์ โดยส่วนใหญ่แล้วการเปลี่ยนแปลงนั้น ก็มักจะนำมาซึ่งพันหนการในท้ายที่สุด และมนุษย์เป็นจำนวนมากก็ยังไม่สามารถบรรลุถึงความเป็นไทได้

เพื่อให้สะดวกแก่การทำความเข้าใจ ข้าพเจ้าใคร่จะมองการเปลี่ยนแปลงของสังคมมนุษยชาติออกเป็นสามระดับ คือ ระดับ โครงสร้าง ระดับค่านิยม และระดับบุคคล โดยการแบ่งนี้จะไม่ใช่เป็นการแยกขาดการเปลี่ยนแปลงในสามระดับนี้ออกจากกันเพราะแท้ที่จริงแล้ว การเปลี่ยนแปลงทั้งสามระดับนี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องซึ่งกันและกันอย่างใกล้ชิด เพราะในขณะนี้สามารถแยกได้เป็นสาม ทั้งสามก็สามารถรวมได้เป็นหนึ่งเดียว คือแทนที่ข้าพเจ้าจะมองการ

เปลี่ยนแปลงทั้งสามระดับ เป็นชั้นส่วนตายตัวที่สัมพันธ์กันอยู่อย่างเป็นกลไก ดุจดัง ชั้นส่วนของเครื่องจักร (เช่น เสื้อสูบ ลูกสูบ และก้านสูบ) ที่สัมพันธ์กันอยู่อย่างตายตัว ข้าพเจ้ากลับมองความสัมพันธ์ของระดับทั้งสามว่าเป็นความสัมพันธ์ที่เปรียบได้กับสิ่งมีชีวิตที่มีความเคลื่อนไหว เลื่อนไหลอยู่ตลอดเวลา ไม่มีขอบเขตของตัวตนที่ตายตัว ไม่มีพรมแดนของตัวตนที่ตายตัว จึงไม่สามารถเป็นชั้นส่วนในเครื่องจักรและไม่สามารถมีความสัมพันธ์ต่อกันและกันอย่างตายตัวได้ อย่างเช่น มนุษย์ผู้หนึ่ง ซึ่งมีฐานะในระดับบุคคลนั้น แท้ที่จริงมนุษย์ผู้นั้น ก็ได้มีเนื้อหาในระดับค่านิยมและระดับโครงสร้างอยู่ในตัวของเขาด้วย ลัทธิปัจเจกบุคคล หรือ การมองโครงสร้างทางสังคมว่าเป็นเรื่องราวทั้งหมดของมนุษยชาติ จึงเป็นเพียงภาพลวงตา ที่หลอกผู้คน ให้กระทำการกิจ ซึ่งประสบความล้มเหลวตลอดมาในประวัติศาสตร์มนุษยชาติ

มองการศึกษาในระดับโครงสร้าง

ปรมาจารย์ของข้าพเจ้าในเรื่อง การมองปัญหาในระดับโครงสร้างนี้ ได้แก่ ไอวาน อิลลิช

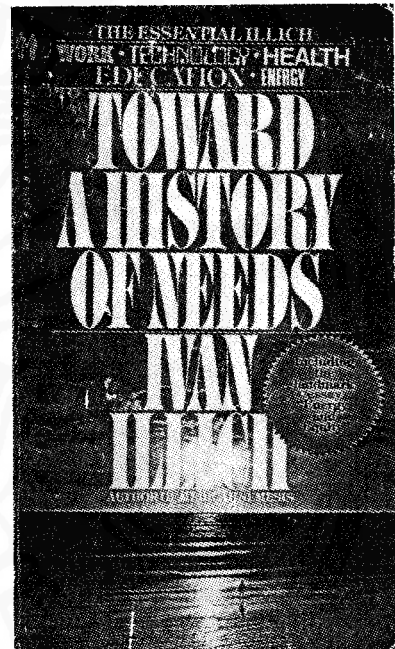
และข้าพเจ้าเองก็เคยแปลความคิดบางประการของเขาให้ปรากฏในหนังสือ *สังคมพัฒนา* ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 ของสมาคมทอลิกเพื่อการพัฒนาแห่งประเทศไทย โดยใช้ชื่อบทความแปลว่า *มองให้พ้นการศึกษาและการพัฒนา* ไอวาน อิลลิช มองเห็นว่า เมื่อสังคมตะวันตกพยายาม

ไอวาน อิลลิช

จะหนีไปให้พ้น การผูกขาดของศาสนจักรนั้น พวกเขาสามารถหนีพ้นบางสิ่งบางอย่าง แต่แล้วสิ่งที่พวกเขาได้พยายามสร้างมาทดแทน กลับกลายเป็นพันธนาการอย่างใหม่ ที่ได้รับเอาคุณลักษณะของการผูกขาดของศาสนจักรเข้าไว้ สิ่งใหม่ที่พยายามสร้างขึ้นทดแทนศาสนจักรนั้นก็คือ ระบบการศึกษา หรืออาจจะเรียกชื่อได้อีกอย่างหนึ่งว่า ระบบโรงเรียน ในขณะที่ศาสนจักรบอกแก่ศาสนิกชนว่า มนุษย์ทุกคนมีบาปมาแต่กำเนิดและมนุษย์จะปลดปล่อยบาปได้ ก็ต่อเมื่อมนุษย์ได้รับการไถ่บาป จากบุคคลากรของศาสนจักรเท่านั้น ระบบการศึกษาก็จะบอกแก่สมาชิกในสังคมว่ามนุษย์ทุกคนไถ่บาปมาแต่กำเนิด จะฉลาดได้จะต้องผ่านระบบโรงเรียน โดยครูซึ่งเป็นบุคคลากรของระบบโรงเรียนจะเป็นผู้ถ่ายทอดความมั่งงั่วให้แก่มวลมนุษยชาติ ซึ่งข้อกล่าวอ้าง

ของโครงสร้างเช่นนี้ ไอวาน อิลลิช เห็นเป็นมายาการของระบบ ที่คนส่วนน้อยสร้างขึ้น เพื่อครอบงำคนส่วนใหญ่เอาไว้ แต่มายาการนั้นก็เริ่มผุกร่อน โดยคนส่วนใหญ่ ที่เข้ามาในระบบการศึกษา จะเป็นผู้เสียเปรียบอย่างเห็นได้ชัด จนถึงขั้นทุกที

มายาการของระบบการศึกษานั้นมีอยู่สองประการด้วยกัน ประการแรก เราเชื่อกันว่าระบบการศึกษาเป็นระบบที่ให้ความยุติธรรมแก่การเลื่อนชั้นเลื่อนฐานะของสมาชิกทุกคนในสังคม คือเราเชื่อว่าระบบการศึกษาเป็นระบบประชาธิปไตย แต่ในความเป็นจริงระบบการศึกษาหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะคนที่ได้รับการศึกษาชั้นสูงก็คือ ผู้ที่มีเงิน แต่แล้วคนส่วนใหญ่ต้องเสียเวลาเสียเงินกับการศึกษา โดยได้รับผลทั้งในแง่สถานะทางสังคมและในแง่ของรายได้

น้อยมาก กล่าวคือคนส่วนใหญ่ถูกหลอกให้ลงทุนในรูปของภาษีและในรูปของค่าเล่าเรียน (อันรวมไปถึงการกวตริวิชา) โดยที่ทุนรอน และทรัพย์สินที่ทุ่มเทไปเหล่านั้น (บางคนถึงกับต้องขายควายหรือแม้กระทั่งขายที่ดินของตัวเอง) ส่วนใหญ่แล้วก็กลับไปสนับสนุนลูกผู้ที่มีเงินให้สามารถแสวงผลทางการศึกษาได้มาก และได้ดียิ่งขึ้นเท่านั้น น่าสงสัยเหลือเกินว่า ตาสีตาสาที่เคยส่งลูกเรียนจบแต่ภาคบังคับ แล้วเอาลูกกลับไปทำนานั้น ทำไม่ต่อมาถึงได้หลวมตัวส่งลูกมาเรียนสูง ๆ โดยตัวยอมขายนา ขายควาย ทำไมสติปัญญาแบบชาวบ้านที่จะพอเป็นแรงต้านมายาการของชาวเมืองเช่นนั้น จึงมิอยู่ไม่เข้มน้ำแข็งเพียงพอ

ปัญหาข้อนี้อาจจะเกี่ยวโยงกับ มายาการข้อที่สองอยู่ก็เป็นได้ เพราะมายาการข้อที่สองนั้นเป็นความเชื่อที่ว่าผู้ที่ป่พ่แม่จะต้องมีหน้าที่ส่งลูกเรียน ครอบครัวยังไม่ได้เรียนฐานะสมาชิกทางสังคม คนนั้นก็จะอยู่ในฐานะที่ยังไม่ได้เป็นคนเต็มคนหรือยังไม่ได้มีตัวตนอยู่ในสังคม ความข้อนี้อุปไมยอุปมาได้เหมือนกับการบวชเรียนที่ในสังคมไทยในอดีต เด็กผู้ชายที่ยังไม่ได้บวชเรียนก็ยังถือว่าเป็นคนดิบอยู่ เมื่อบวชเรียนแล้วจึงจะถือได้ว่าเป็นผู้เป็นคน หรือเป็นคนสุก ต่างกันตรงที่ว่าการบวชเรียนโดยส่วนใหญ่ เป็นการใช้ทรัพย์สินท้องถิ่น เพื่อประโยชน์ของคนในท้องถิ่นเอง และคนที่บวชเรียนแล้ว ก็จะมี

สถานะเป็นตัวเป็นตนในสังคม แต่คนที่เรียนจบ ป. 4 ป. 7 ก็ไม่ได้แตกต่างไปจากสถานะของคนครึ่งคนเท่าไรนัก ทั้งนี้พ่อแม่ของเขาต้องเสียภาษีทางอ้อมให้แก่รัฐเกี่ยวกับเรื่องการศึกษาเป็นปริมาณเท่าใด ก็ไม่มีใครนำตัวเลขมาตีแผ่ให้เห็น ส่วนลูกตาสีตาสาที่ได้เรียนถึงระดับอาชีวศึกษา ไม่ว่าจะเป็นสายครู สายช่างหรือสายพาณิชย์ก็ดี พวกนี้จะได้งานทำที่สมควรแก่ทุนที่ลงไปหรือไม่ ก็ยังเป็นที่น่าสงสัยอยู่

มายาการประการหลังนี้ เป็นระบบผู้เชี่ยวชาญที่รับทอดมาจากคริสต์ศาสนจักรในยุคกลาง เช่นเดียวกับที่บาทหลวงซึ่งเป็นตัวแทนของศาสนจักรผูกขาดการติดต่อสัมพันธ์กับพระเจ้า ครูในฐานะตัวแทนของระบบโรงเรียนก็ได้ผูกขาดการเรียนรู้ของสมาชิกในสังคม การเรียนรู้ซึ่งเคยเป็นเรื่องราวของมนุษย์ทุกผู้ทุกนามนั้นเวลานี้ถูกผูกขาดโดยระบบโรงเรียน กล่าวคือความรู้ที่คุณไปได้นอกโรงเรียนนั้นเขาไม่นับกันว่าเป็นความรู้ แต่ถ้าคุณเข้ามาเรียนในโรงเรียน โดยที่คุณอาจจะไม่ได้มีความรู้จริงจริงอะไรเลย แต่บังเอิญว่าคุณไปได้ใบปริญญาหรือประกาศนียบัตรมา อันนั้นแหละเขาจึงจะนับว่าคุณมีความรู้

และต่อมา ระบบผู้เชี่ยวชาญนี้ได้แผ่ขยายเข้าไปในทุกปริมณฑลของสังคม ทั้งทางรูปธรรมและนามธรรม ทั้งในขบวนการผลิต และการบริการ ทั้งในชีวิตการทำงานและชีวิตการพัก

พ่อของมนุษย์ ไอวาน อิลลิช เองเลยเสนอให้ล้มเลิกระบบโรงเรียน แต่แล้วปฏิกริยาที่ตามมา ก็คือข้อเสนอให้จัดให้มีการศึกษานอกโรงเรียนบ้าง จัดให้มีตลาดวิชาแทนที่โรงเรียนบ้าง และแม้กระทั่งยุบเลิกสถาบันการศึกษาทั้งหมด แต่ไอวาน อิลลิชเองเห็นว่าข้อเสนอเหล่านั้นมิได้เป็นการแก้ปัญหาถูกจุด เพราะตราบไต่ที่มายา-การทางการศึกษาประการหลังยังดำรงอยู่ มนุษย์ก็ยังไม่มีโอกาสเป็นไทแก่ตัวเอง เพราะแม้จะไม่มีสถาบันทางการศึกษาเหลืออยู่อีก สถาบันผู้เชี่ยวชาญต่าง ๆ ที่ครอบคลุมไปทุกปริมณฑลของชีวิตมนุษย์ก็จะเข้ามาทำหน้าที่แทน โดยจะเปลี่ยนโลกทั้งโลกให้กลายเป็นโรงเรียนโรงใหญ่ ที่สิ่งแวดล้อมรอบตัวมนุษย์จะทำหน้าที่เป็นครูสอนมนุษย์อยู่ตลอดเวลา มนุษย์ก็จะมีอิสระที่แท้จริง หากจะเป็นมนุษย์ในโลกของความฝันของ สกินเนอร์ ที่พฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ได้ถูกควบคุมไว้แล้วอย่างแบบยล โดยสภาพแวดล้อมที่รายล้อมตัวมนุษย์อยู่นั่นเอง

มองการศึกษาในระดับค่านิยมและระดับบุคคล

ความเป็นจริงของสังคมในระดับโครงสร้างย่อมเชื่อมโยงกับความเป็นจริงของสังคมในระดับบุคคลอยู่ โดยมีค่านิยมต่าง ๆ หรือระบบค่านิยมเป็นตัวกลาง เมื่อเรากล่าวถึงเรื่องโครงสร้างเราย่อมจะกล่าวพาดพิงมาถึงเรื่องค่านิยมด้วย และค่านิยมในสังคมที่กดขี่และเอารัดเอาเปรียบ ก็

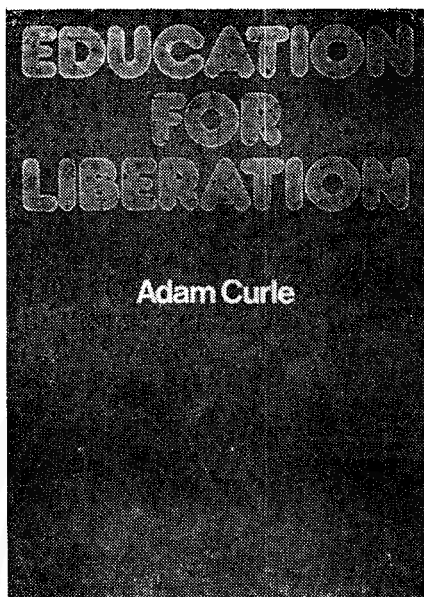
คือค่านิยมที่เป็นมายาการที่ครอบงำสังคมอยู่นั่นเอง ค่านิยมทางการศึกษา ก็คือมายาการทางการศึกษาที่ครอบงำสมาชิกในสังคมส่วนใหญ่อยู่ ค่านิยมจะเป็นตัวเกี่ยวรัดเชื่อมโยงความเป็นจริงในระดับโครงสร้างกับความเป็นจริงในระดับบุคคลเข้าไว้ด้วยกัน แต่การปลดปล่อยมนุษย์โดยการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง และการปฏิเสธค่านิยมเดิม บางทีก็นำมนุษย์ไปสู่ความเป็นทาสอย่างใหม่ ค่านิยมใหม่ที่มนุษย์เชื่อถือ ก็อาจจะเป็นมายาการใหม่ เพื่อดำรงไว้ซึ่งโครงสร้างใหม่ที่อาจจะกดขี่ ครอบงำ สมาชิกในสังคมส่วนใหญ่ไว้ ไม่แพ้โครงสร้างและค่านิยมแบบเก่า สิ่งที่จะเป็นเครื่องค้ำประกันว่าโครงสร้างและค่านิยมทางสังคมจะสามารถให้ความเป็นไทแก่มนุษย์ได้ก็คือ ความเป็นไปของมนุษย์ในระดับบุคคลนั่นเอง และขอทำความเข้าใจไว้ในขั้นนี้ด้วยว่า ความเป็นไปของมนุษย์แต่ละบุคคล หรือในระดับบุคคลนี้ มิได้พิจารณาแยกขาดโดยสิ้นเชิง จากเรื่องราวของค่านิยมและโครงสร้าง หากเป็นการมองที่เน้นลงมาในระดับบุคคลเท่านั้น แต่ในขณะที่เน้นลงมาในระดับบุคคลนั้น บุคคลก็ยังเป็นบุคคลในสังคมที่เกี่ยวข้องอยู่กับค่านิยมและโครงสร้างทางสังคมอยู่ด้วยตลอดเวลา

เมื่อมองลงมาในระดับบุคคลนี้ อิทธิพลหลัก ๆ ของวิทยาการทางตะวันตกนั้นคงจะได้แก่จิตวิเคราะห์และพฤติกรรมศาสตร์อย่างไม่ต้องสงสัย เราจะเห็นได้ว่าอิทธิพลหลักทั้งสองนี้

มนุษย์แต่ละคนดูเหมือนจะมีส่วนกำหนดต่อชะตากรรมของตัวเองได้น้อยมาก โดยที่ฝ่ายพฤติกรรมศาสตร์จะมองเห็นว่า สิ่งแวดล้อมรอบตัวมนุษย์มีส่วนกำหนดมนุษย์มาก โดยที่เจตจำนงของมนุษย์นั้นไม่ได้มีอยู่ เพราะการกระทำของมนุษย์ย่อมเป็นปฏิกริยาอันสลับซับซ้อนต่อสภาพแวดล้อมนั่นเอง ส่วนในทางจิตวิเคราะห์ที่มนุษย์ก็ดูเหมือนว่า จะถูกกำหนดจากแรงขับเคลื่อนต่างๆ ภายในตัวมนุษย์ ตลอดจนถูกกำหนดจากความสัมพันธ์ที่มนุษย์แต่ละบุคคลจะมีกับผู้อื่นในช่วงที่ตนเป็นเด็ก มนุษย์ในพฤติกรรมศาสตร์และในจิตวิทยาแบบจิตวิเคราะห์จึงเป็นเพียงวัตถุที่ถูกกำหนดโดยสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอก มากกว่าที่จะเกิดจากเจตจำนงอันเป็นอิสระของมนุษย์แต่ละบุคคล แต่เพื่อให้ความยุติธรรมมากขึ้นแก่จิตวิทยาแบบจิตวิเคราะห์ เราก็จะต้องกล่าวว่า แม้ว่าทำที่ส่วนใหญ่ของวิทยาการกระแสนี้จะเป็นไปโดยกลไก ที่มนุษย์จะอยู่ในฐานะของวัตถุที่ถูกกระทำอยู่มาก ก็มีบางสิ่งบางอย่างในจิตวิทยาแบบจิตวิเคราะห์อยู่เหมือนกัน ที่ให้ความสำคัญแก่มนุษย์ในฐานะของผู้กระทำ เพราะมิฉะนั้นขบวนการจิตบำบัดก็คงจะไม่สามารถเยียวยารักษาคนป่วยให้ทางจิตใจได้ ขบวนการจิตบำบัดที่ให้มนุษย์ได้รับรู้ความเป็นไปในตัวเอง ด้วยตัวเองเป็นขบวนการขั้นต้นที่สำคัญอันมนุษย์จะสามารถปลดปล่อยตนเองได้จากข้อจำกัดทั้งภายในและ

ภายนอก ทั้งนี้ก็ได้หมายถึงการที่มนุษย์จะหลุดแยกขาดออกจากเหตุปัจจัยซึ่งเป็นเงื่อนไขกำหนดทั้งภายในภายนอก หากมนุษย์จะสามารถสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ เหล่านั้น อย่างในฐานะของผู้กระทำการต่างหาก

ศาสตร์ในการปลดปล่อยตนเองเพื่อความ เป็นไทของมนุษย์แต่ละบุคคลนี้ ได้รับการคิดค้นปฏิบัติจนเกิดผลมาแล้วกว่าสองพันปี จนเป็นที่เกิดของศาสนาสำคัญๆ ต่อมาเมื่อสถาบันศาสนาถูกปฏิเสธในตะวันตก และเมื่อตะวันตกได้กลายมาเป็นจักรวรรดิครอบงำโลก ทั้งในทางเศรษฐกิจการเมืองและในทางสติปัญญา ตะวันออกเองซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของศาสตร์แห่งการปลดปล่อยตัวเองกลับหันไปหาแม่แบบ ความรู้แบบกลไกของตะวันตก ตลอดจนถึงการยอมรับการศึกษาแบบระบบโรงเรียน เพื่อเป็นเครื่องมือให้คนตะวันออกสามารถครอบงำ กัดขี่ เอา รัดเอาเปรียบซึ่งกันและกันได้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ด้วยการหันหลังให้แหล่งอารยธรรมของตนเอง ตะวันออกได้ถูกกลืนเข้าไปในระบบโลกที่ตะวันตกสามารถครองความเป็นเจ้า และในขบวนการดำรงความเป็นเจ้านั้น ตะวันตกได้พยายามศึกษาของดีของตะวันออกด้วย จึงไม่แปลกอะไรที่เวลานั้นนักการศึกษาสำคัญอย่างอดัม เกลิ ผู้เขียน*การศึกษาเพื่อความเป็นไท* (1973) ภาคภาษาอังกฤษ จึงได้นำเอาศาสตร์แห่งการปลดปล่อยตนเองของตะวันออก มาเป็น

สดมภ์หลัก ในการเขียน *การศึกษาเพื่อความเป็นไท* และก่อนหน้านั้นเขาก็ได้เขียนหนังสือ *Mystics and Militants* (1972) ซึ่งว่าด้วยการศึกษามุคคิลลักษณะสองแบบของผู้ปฏิบัติงานเพื่อสังคม คือแบบนักปฏิบัติ และแบบนักทฤษฎี ซึ่งเป็นหนังสือที่นักปฏิบัติการศึกษาเพื่อสังคมทั้งหลายควรอ่านมาก ทั้งนี้เพราะเขาสามารถผนวกเอา ศาสตร์แห่งการปลดปล่อยตัวเองและศาสตร์แห่งการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมเข้าไว้ด้วยกันได้อย่างแยบยล

การศึกษาเพื่อความเป็นไท ของเขาก็เช่นกัน เขาสามารถมองการศึกษาที่เป็นภาพของโครงสร้างสังคมที่ทำปฏิกริยากับความมีวิญญาณอิสระของมนุษย์แต่ละคนได้อย่างลึกซึ้ง และเขาได้มองเห็นความเป็นไปได้ของการผนวก ยุทธศาสตร์ ยุทธวิธีของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมเข้ากับศาสตร์แห่งการปลดปล่อยตนเองนี้

เพื่อสร้างสรรค์การศึกษาเพื่อความเป็นไท ในขั้นนี้ข้าพเจ้าใคร่จะขอขยายความทัศนะของเขาในเรื่องการมองศาสตร์แห่งการปลดปล่อยตนเองที่เกี่ยวข้องอยู่กับระบบการศึกษาสักเล็กน้อย

อดัม เคิล มองเห็น มายาการของโครงสร้างทางการศึกษาเช่นเดียวกับที่ไอวาน อิลลิชมองและภาพเสนอโครงสร้างทางการศึกษาในอนาคตตามความคิดเห็นของเขา ก็มีแบบแผนใกล้เคียงกับ *Deschooling Society* (สังคมที่ล้มเลิกระบบโรงเรียน-1971) ของไอวาน อิลลิชมาก และหนทางไปสู่ภาพในอนาคตดังกล่าว ก็เป็นหนทางที่ทั้งสองให้ความสำคัญกับ *ความรู้เท่าทัน* (awareness) มาก โดยที่ อดัม เคิล ได้ขยายความคิดเรื่องนี้ของเขาย่างค่อนข้างจะละเอียดใน *การศึกษาเพื่อความเป็นไท* ของเขา ส่วนไอวาน อิลลิช นั้นเขาได้ให้ชื่อหนังสือเล่มหนึ่งของเขาเลยว่า *Celebration of Awareness* (เฉลิมฉลองความรู้เท่าทัน-1971)

อดัม เคิล มองเห็นระบบการศึกษาที่เป็นอยู่ว่าผูกพันอยู่กับข่ายงานแห่งการเอารัดเอาเปรียบอย่างลึกซึ้ง และค่านิยมของระบบการศึกษาที่เป็นอยู่ก็คือ ลัทธิวัตถุนิยมแบบแข่งขัน คือสมาชิกในสังคมจะได้รับการส่งเสริมผ่านระบบการศึกษาให้แข่งขันกันครอบครองวัตถุทรัพย์สินต่าง ๆ นานา และ อดัม เคิลมองเห็นว่าในระดับบุคคลนั้น ระบบการศึกษาได้ปลูกเพาะ *เอกลักษณ์แบบครอบครอง* ขึ้นในผู้

เข้ารับการศึกษ โดยสิ่งที่การศึกษาเพื่อความ
เป็นไทต้องการก็คือ *เอกลักษณ์แบบความรู้เท่า
ทัน* เพื่อจะเข้าใจเอกลักษณ์แบบรู้เท่าทัน อตัม
เคิล จำแนกความรู้เท่าทันออกเป็นสามระดับ
คือระดับต่ำ ระดับกลาง และระดับสูง ในระดับ
ต่ำนั้น จะเป็นระดับที่เราจะไม่เป็นตัวของตัวเอง
หากจะถูกชักนำไปตามสภาพแวดล้อมเพื่อนฝูง
ตลอดจนกิเลสที่แว้บขึ้นมาในใจแต่ละครั้ง ส่วน
ระดับกลางนั้น จะเป็นระดับที่เราสามารถควบคุม
ตัวเองได้มากขึ้น เป็นตัวของตัวเองมากขึ้น
หากแต่ ความเป็นตัวของตัวเองนั้นจะขึ้นอยู่กับ
สิ่งที่ตนครอบครอง เช่น รถยนต์ บ้าน หรือ
ยี่ห้อบุหรี่ หรือแม้กระทั่งสิ่งที่ตนเข้าไปสังกัดด้วย
เช่น บริษัท มหาวิทยาลัย หรือ พรรคการเมือง
และในระดับสุดท้าย จะเป็นระดับที่มีความเป็น
ตัวของตัวเองสูงสุด และจะไม่ติดยึดในสิ่งที่ตน
ครอบครอง หรือไม่ติดยึดอยู่กับค่าย หรือสำนัก
ด้วย ในระดับนี้จะมองสิ่งต่าง ๆ อย่างตรงตาม
ความเป็นจริงได้มากที่สุด โดยปราศจากอคติ
ความลำเอียง จนอาจเรียกได้ว่ามีความเป็นไท
แก่ตัวเอง

อตัม เคิล มองเห็นว่า คนส่วนใหญ่จะมี
ความรู้เท่าทันในระดับกลาง โดยที่คนส่วนน้อย
จะมีความรู้เท่าทันระดับต่ำ และที่น้อยลงไปอีก
คือคนที่มีความรู้เท่าทันระดับสูง แต่ระดับความ
รู้เท่าทันนี้ มิใช่ระดับตายตัว เพราะในความเป็นจริง
มนุษย์แต่ละคนจะได้เกี่ยวข้องและพบ

พานความรู้เท่าทันทั้งสามระดับ เพราะบางทีเรา
อาจจะต่อหน้าใครให้แล้ว ค่อยมารู้สึกเสียใจที่
หลัง แต่แล้วเวลาส่วนใหญ่ที่เราจะมาใช้คิด
คำนึงเกี่ยวกับความมั่นคงของตนเอง และคงจะ
มีแวบ ๆ เข้ามาบ้าง ในเรื่องของความรักและ
ความอยากจะช่วยเหลือเกื้อกูลเพื่อนมนุษย์ ดังนี้
เป็นต้น ปัญหาทางการศึกษาเพื่อความเป็นไทนี้
จึงเป็นปัญหาว่า ทำอย่างไรเราจึงจะสามารถยก
ระดับความรู้เท่าทันนี้ให้สูงขึ้น

หนทางไปสู่การศึกษาเพื่อความเป็นไท

ความแตกต่างระหว่างไอวาน อิลลิช และ
อตัม เคิล นั้นอยู่ในประเด็นหัวข้อนี้กล่าวคือ
ในขณะที่ทั้งสองมีภาพ มีการมองระบบการ
ศึกษาที่คล้ายคลึงกันมากแม้ตลอดจนภาพวาดใน
อนาคตทางการศึกษา ก็มีลักษณะของสังคมแบบ
ที่ไม่มีระบบโรงเรียนคล้าย ๆ กัน แต่ในเรื่องของ
หนทางไปสู่การศึกษาเพื่อความเป็นไท ความ
แตกต่างระหว่างนักคิดทั้งสองเริ่มมีรายละเอียดที่
แตกต่างกันไป ทั้งนี้ก็เพราะไอวาน อิลลิช มีแนว
โน้มไปทางนักคิดมากกว่านักปฏิบัติ ดัง นิโคลัส
เบนเนต ได้เคยกล่าวถึง ไอวาน อิลลิชไว้ว่า
ไอวาน อิลลิชได้วิพากษ์สังคมที่เป็นอยู่ใน
ปัจจุบัน และได้วาดภาพสังคมในอนาคต แต่
ไม่ได้บอกหนทางที่จะนำไปสู่นาคตนั้น ประ
เด็นของไอวาน อิลลิช ก็คือเขาต้องการให้
ประชาชนตื่นตัวขึ้น มีความรู้เท่าทันขึ้นต่อ
ประเด็นปัญหาที่เขานำเสนอ หากอตัม เคิล

ได้ลงมามองปัญหาที่จะเป็นไปได้จริงในสภาพเงื่อนไขข้อจำกัดที่เป็นอยู่ในสังคมปัจจุบันด้วย นอกจากนี้ อตัม เคล ยังได้ผนวกปริมณฑลของการพัฒนาตนเองด้วยการยกระดับความรู้เท่าทันเข้ามาในยุทธศาสตร์ยุทธวิธีของเขอีกด้วย

ประเด็นแรกที่เราควรจะกล่าวถึงในเรื่องของหนทางที่จะนำไปสู่การศึกษาเพื่อความเป็นไทของอตัม เคล นี้ก็คือ ประเด็นที่ว่า เราจะอยู่นอกกระบบหรือในระบบ ต่อประเด็นนี้ขอทำความเข้าใจด้วยว่า การต่อสู้ด้วยความรุนแรงเพื่อล้มล้างระบบหนึ่งแล้วสถาปนาอีกระบบหนึ่งขึ้นมา นั้น ก็เป็นการต่อสู้ในระบบแบบหนึ่งนั่นเอง และในการแบ่งค่ายการเมืองออกเป็นซ้ายเป็นขวานั้น โดยแท้ที่จริงค่ายไหนจะสามารถให้ความเป็นไทแก่ประชาชนแค่นั้นยังเป็นเรื่องที่อยู่ในเครื่องหมายคำถาม เพราะแท้ที่จริงนั้น ฝ่ายทุนนิยมและฝ่ายสังคมนิยม ต่างก็ใช้ระบบโรงเรียนเพื่อครอบงำประชาชนด้วยกันทั้งสองฝ่าย นอกจากนี้ อตัม เคล เองยังเป็นนักต่อสู้สันติวิธี เพราะฉะนั้นการแสวงหาทางออกของเขาจึงเป็นไปได้ในปริมณฑลของวิธีการ อย่างสันตินี้เอง ท้ายประเด็นในระบบนอกกระบบขึ้นมากล่าวก็เพราะว่าเวลานี้ปริมณฑลต่าง ๆ ในชีวิตมนุษย์ถูกกลืนเข้าไปในโครงสร้างทางสังคมหรือในระบบสังคมมากยิ่งขึ้นทุกทีแล้วการศึกษาเพื่อความเป็นไทในแง่หนึ่งก็คือการปลดปล่อย

ตนเองและสังคมออกจากกระบบดังกล่าว ในแง่ของการศึกษาระบบดังกล่าวนี้ย่อมได้แก่ระบบโรงเรียน

ต่อประเด็นนี้ อตัม เคล เสนอว่า เราควรเริ่มงานในระบบนี้เอง ทั้งนี้ก็เพราะการอยู่นอกกระบบย่อมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ในเวลา นี้ แม้แต่พวกฮิปปี้ที่ออกไปอยู่กันเป็นชุมชนต่างหากก็ยังพึ่งพิงอาศัยระบบอยู่ในหลายต่อหลายเรื่อง เพราะฉะนั้นเมื่อหนีระบบไม่พ้นแล้วเราก็มาคูหนทางว่าจะแก้ในระบบได้อย่างไรบ้าง

ยุทธศาสตร์หลักของอตัม เคล อยู่ตรงที่ว่าเราจะสร้างสิ่งที่ต้านระบบขึ้นมาในระบบได้อย่างไร ระบบในที่นี้ก็คือระบบโรงเรียน สิ่งที่ต้านระบบก็คือการที่เราจะคำนึงถึงความทัดเทียมกันของมนุษย์ ที่ครูไม่ได้เป็นผู้รู้ แต่นักเรียนไม่รู้อะไรเลย และค่านิยมต่าง ๆ แทนที่จะเป็นไปตามลัทธิวัตถุนิยมแบบแข่งขันก็จะเป็นค่านิยมแบบการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และแทนที่จะผูกติดเอกลักษณ์ของมนุษย์ให้อยู่กับสิ่งที่เขาครอบครองก็ควรจะพัฒนาเอกลักษณ์อันจะอาศัยความรู้เท่าทันเป็นปัจจัยสำคัญ

การจะสร้างกระแสต้านระบบโดยทวนกระแสหลักของระบบนั้น เป็นไปได้ในครูแต่ละคนหรือโรงเรียนแต่ละโรงเรียนและถ้ากระแสต้านนี้ครอบคลุมกว้างขวางมากพอก็อาจจะเกิดสันติประชาธรรมที่พลิกเปลี่ยนระบบการศึกษา

ให้เป็นไปในทิศทางอันพึงประสงค์ได้มากขึ้น
อดัม เคล เห็นว่าในการสร้างสรรค์กระแสด้าน
ระบบนี้ สิ่งสำคัญจะอยู่ที่ท่าทีของครูและความ
รู้เท่าทันของครู โดยที่ท่าทีกับความรู้เท่าทันของ
ครู จะมีส่วนสัมพันธ์โยงใยซึ่งกันและกันอยู่
เพราะการที่จะก่อกระแสด้านขึ้นมาได้นั้นครูจะ
ต้องมีความรู้เท่าทันอยู่ในระดับสูงและการที่ครูมี
ท่าทีถูกต้อง การพัฒนาความรู้เท่าทันในระดับ
สูงก็จะเป็นไปได้สะดวกขึ้น

ท่าทีที่กล่าวถึงนี้เป็นท่าทีต่อความสัมพันธ์
กับนักเรียนประการหนึ่ง และท่าทีต่อความรู้
ของครูเอง อีกประการหนึ่ง ประการแรกคือ
ท่าทีต่อความสัมพันธ์กับนักเรียน อดัม เคล
มีความเห็นว่า การถ่ายทอดบางสิ่งบางอย่างไปสู่
นักเรียนนั้น อะไรก็ไม่สำคัญเท่ากับท่าที ขอ
ยกตัวอย่างการสอนเรื่องประชาธิปไตย ถ้าครู
สอนเรื่องประชาธิปไตยซึ่งถือกันว่าเป็นเรื่องดี
ด้วยท่าทีที่ว่า ครูรู้มากกว่านักเรียน หน้าทีของ
นักเรียนก็คือการฟังครูพูดต่อเมื่อครูถามจึงจะมี
สิทธิตอบครู การสอนประชาธิปไตยเช่นนี้ย่อม
ไม่เกิดผล ตรงกันข้ามหากมีครูคนหนึ่งสอน
ภาษาไทย ซึ่งไม่ได้มีเนื้อหาเกี่ยวกับระบบประ-
ชาธิปไตยใด ๆ แต่ครูผู้สอนคิดว่าภาษาไทยเป็น
เรื่องของคนไทยทุกคนและเด็กทุกคนย่อมเรียน
ภาษาไทยมาบ้างไม่มากนักน้อย และบางเรื่องเด็ก
ก็อาจจะมีความรู้ดีกว่าครูได้ ครูก็ใช้ท่าทีที่เห็น
ว่าเด็กอาจจะรู้มากกว่าครูในบางเรื่องได้ และใช้

ท่าทีที่จะมีการโต้ตอบกันได้ระหว่างครูกับศิษย์
ครูสอนภาษาไทยนั้น ได้สอนประชาธิปไตยให้
แก่เด็กนักเรียนไปแล้ว ทั้งนี้ไม่ว่าครูคนนั้นจะรู้
ตัวหรือไม่ก็ตาม

ถ้าจะนำเอาประเด็นการวิเคราะห์ของ
ไอวาน อิลลิช มาทำให้ประเด็นการวิเคราะห์
ตรงนี้ชัดเจนยิ่งขึ้น เราก็คงกล่าวได้ว่า ความ
สัมพันธ์ของครูกับนักเรียนตามที่เป็นไปใน
ระบบก็คือการยอมรับสถานะของครูในฐานะผู้
เชี่ยวชาญ และการยอมรับนี้ย่อมจะทำให้เด็ก
ยอมรับสถานะของผู้เชี่ยวชาญ ในสังคมนอก
โรงเรียนต่อไปอีก แต่ถ้าครูต้องการจะสร้าง
กระแสด้านระบบ ครูจะต้องสลัดทิ้งบทบาทผู้
เชี่ยวชาญของตนเองออกไป ทำตัวเป็น
มนุษย์ธรรมดาที่ถูกและผิดได้ ที่อาจจะรู้ในบาง
เรื่องและไม่รู้ในบางเรื่อง และยอมรับว่าในหลาย
เรื่องนักเรียนอาจจะรู้มากกว่าตนก็เป็นได้ ทั้งนี้
ไม่ใช่ยอมรับอยู่ในใจตน โดยไม่ยอมรับกับเด็ก
เพราะกลัวว่าเด็กจะหาว่าตนไม่ใช่ผู้เชี่ยวชาญ
เมื่อเร็ว ๆ นี้มีเพื่อนคนหนึ่งของข้าพเจ้าซึ่งได้มี
โอกาสไปสอนเด็กในโรงเรียนระดับอนุบาล เขา
ใช้ท่าทีความสัมพันธ์กับเด็กด้านกระแสดังกล่าว
มีเด็กบางคนบอกเขาว่าเขาไม่ใช่ครูและเรียกเขา
ว่าพี่ และแล้วครูข้างห้องก็ต้องเย้ยมกรายมา
ช่วยเหลือเขาบ่อยๆ เพื่อจะทำให้เขาสามารถเป็น
ครูตรงตามมาตรฐานของระบบโรงเรียนยิ่งขึ้น
ขอให้ข้อสังเกตไว้ ณ ที่นี้ว่า แม้แต่เด็กอนุบาล

ยังสามารถแยกแยะระหว่างความสัมพันธ์แบบ
เพื่อนกับความสัมพันธ์แบบครูในระบบโรงเรียน
ได้แล้ว ถ้าเด็กเรียนจบมหาวิทยาลัยไป เขาจะ
ถูกฝังหัวในเรื่องระบบโรงเรียนเช่นนี้มากเพียงไร
นั้นย่อมหมายถึงว่าภารกิจของการสร้างสรรค์
สังคมที่ปราศจากระบบโรงเรียนย่อมเป็นภารกิจ
ที่ยากยิ่งด้วย

และเรื่องที่ทำต่อความรู้อย่อมจะเกี่ยวข้องกับ
ท่าทีของความสัมพันธ์กับนักเรียนด้วย ท่าที
ต่อความรู้นั้น อันที่จริงก็คือท่าทีของความ
สัมพันธ์กับนักเรียนในแง่มุมหนึ่งนั่นเอง และ
เกี่ยวโยงอยู่กับระดับความรู้เท่าทันด้วย เพราะ
ถ้าครูมีความรู้เท่าทันต่ำ ครูจะมองความรู้ที่ตน
ครอบครองอยู่ว่าเป็นตัวตน ถ้าใครมาวิพากษ์
วิจารณ์จับผิดความรู้ของตน ก็หมายความว่าเขา
มาจับผิดตน เพราะฉะนั้นการที่เด็กทักท้วงว่าครู
สอนผิดจึงเป็นเรื่องที่เด็กส่วนมากจะไม่ค่อยกล้า
ทำ และมักจะมีเหตุการณ์ที่ได้กลับมาเถียง
พ่อแม่แทนครูว่าครูของเขาถูก แต่พ่อแม่เป็น
ฝ่ายผิด ทั้งนี้ก็เพราะครูได้ยึดเอาความรู้เป็นตัว
ตน อันที่จริงที่วิทยาศาสตร์ก้าวคืบหน้าไปได้นั้น
ก็เพราะนักวิทยาศาสตร์มีท่าทีต่อความรู้ในฐานะ
ที่เป็นทรัพย์สินสมบัติร่วม และนักวิทยาศาสตร์ที่
สามารถค้นพบอะไรใหม่ หรือคิดค้นทฤษฎีอะไร
ใหม่ย่อมจะต้องมีท่าทีต่อความรู้ของตนแบบไม่
ครอบครองยึดถือเอาเป็นตัวตน เพราะเมื่อไรที่
ยึดเอาความรู้เป็นตัวตน การรับรู้จากคนอื่น

ตลอดจนการคิดค้นอะไรใหม่ๆ ย่อมเป็นไปได้
เพราะฉะนั้นถ้าท่าทีของความสัมพันธ์ของครูต่อ
นักเรียนและท่าทีของครูต่อความรู้เป็นไปใน
ลักษณะที่ถูกต้อง ครูกับนักเรียนก็คงจะเป็น
ชุมชนของนักวิทยาศาสตร์ที่ใสสะอาดแสวงหา ตลอด
จนคิดค้นทฤษฎี ความรู้ร่วมกัน แทนที่นักเรียน
จะรู้สึกแหย่ ยอมรับอำนาจครูโดยศิโรราบ นัก-
เรียนก็จะรู้จักตั้งคำถาม แสวงหา และสามารถ
ค้นพบศักยภาพของตนที่จะเป็นประโยชน์ต่อ
ตนเองและสังคม การศึกษาเพื่อความเป็นไทก็
จะเป็นสิ่งที่เป็นไปได้

ในมิติของสังคมไทย

เมื่อหันมามองสังคมไทย เราก็คงหนีไม่พ้น
การครอบงำของตะวันตก และก็นั่นแหละระบบ
โรงเรียนแม้ว่าเราจะพยายามดิ้นรน คิดค้น
หนทางออก ที่เราเรียกว่าการปฏิรูปทางการ
ศึกษา เราก็คงหนีไม่พ้นระบบโรงเรียน เพราะ
ในเวลานี้หลักสูตรใหม่ที่มุ่งให้นักเรียนคิดเป็น
ทำเป็นนั้น ก็อาจจะประสบผลสำเร็จบ้างใน
ระดับประถมศึกษา โดยที่เปิดเนื้อที่อิสระให้ส่วน
ท้องถิ่นได้คิดค้นหลักสูตรมากขึ้น และเปิดโอกาส
ให้นักเรียนได้เป็นผู้กระทำการมากขึ้น แต่แล้ว
บทบาทของครูก็ยังคงเป็นครู คือยังเป็นตัวแทน
ของระบบผู้เชี่ยวชาญที่จะทำให้เด็กยอมรับระบบ
ผู้เชี่ยวชาญต่อไป ทั้งนี้ไม่ต้องพูดถึงระดับมัธยม
ที่การเตรียมตัวสอบเข้ามหาวิทยาลัย ย่อมจะต้อง
หมายถึงการที่ครูจะต้องยึดเยียดเนื้อหาที่แน่น

เพียบชุดหนึ่งเข้ามาในสมองเด็ก เพื่อเตรียมเด็กเข้าสู่เวทีของการแข่งขัน เพื่อจะตัดสินอนาคตเด็กว่า ใครจะได้มีโอกาสเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบผู้เชี่ยวชาญ และใครจะหมดโอกาสดังกล่าว โดยผู้ที่หมดโอกาสเป็นจำนวนมากจะต้องกลายมาเป็นราษฎรธรรมดาสามัญ ที่ต้องตกเป็นฝ่ายถูกกระทำต่อไป

แม้แต่ที่ตื่นรณคิดค้นการศึกษาออกโรงเรียนนั้น แท้ที่จริงแล้วเป็นการแผ่ขยายขอบเขตอิทธิพลของระบบโรงเรียนออกไป ให้กว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้นหรือไม่ แต่ก่อนชาวชนบทเคยล้มรระบบโรงเรียนเพียง 4 ปีหรือเวลานี้ก็ 7 ปี แต่แล้วเนื่องด้วยความหวังดี การศึกษาออกโรงเรียนได้เปิดเวที ของระบบโรงเรียนให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ในเวลานี้ชาวบ้านทุกเพศทุกวัยต้องถูกกระทำโดยระบบโรงเรียนมากยิ่งขึ้น แม้การศึกษาออกโรงเรียนจะใช้บุคคลากรผู้สอน คือชาวบ้านด้วยกันเอง แต่ใครล่ะที่จะเป็นผู้กำหนดเนื้อหา ว่าเรื่องอะไรสำคัญและไม่สำคัญ และขอให้สังเกตกันไว้ด้วยว่า งบประมาณทางด้านการศึกษาออกโรงเรียนนี้ ยิ่งที่ก็ยิ่งจะเป็นงบประมาณที่สูงมากขึ้นทุกที มีการตั้งข้อสังเกตกันในระดับโลกว่า เหตุที่เกิดการศึกษาออกโรงเรียนขึ้น อาจจะเป็นเพราะเราได้ผลิตนักการศึกษาออกมา มาก จนไม่รู้ว่าจะให้พวกนี้ไปทำงานอะไรกัน หรือเปล่า แต่ข้าพเจ้าคิดว่าเหตุผลนี้อาจจะเป็นเพียงเหตุผลหนึ่ง โดยเหตุผลที่สำคัญนั้นก็คือ

ความต้องการในการขยายขอบเขตปริมาณของระบบผู้เชี่ยวชาญ โดยผ่านระบบโรงเรียนที่ได้รับการลอบหน้าทาแบ่งใหม่ โดยใช้ชื่อว่าการศึกษานอกโรงเรียนนั่นเอง และเมื่อเราหันมา มองการเกิดขึ้นของตลาดวิชา เราก็จะเห็นถึงสิ่งลุ่มลุ่มคล้ายคลึงกันกับการศึกษานอกโรงเรียน กล่าวคือ ตลาดวิชาด้วยเหตุผลหนึ่งก็เกิดขึ้นมาตอบสนองต่อ ความต้องการของพวกจบการศึกษา ระดับมัธยม แล้วต้องการจะศึกษาต่อการศึกษาชั้นอุดม แต่สอบแข่งขันสู้เขาไม่ได้ แต่การสอบแข่งขันสู้เขาไม่ได้นั้นไม่ได้หมายความว่า ความทะเยอทะยานจะต้องหมดสิ้นไปด้วย ตลาดวิชา จึงเปิดทางตอบสนองให้พวกที่ตื่นรณแสวงหา เหล่านี้ แม้จะไม่ได้เข้าไปนั่งต้นแถว ก็ขอให้ได้ไปนั่งปลายแถวก็ยังดี ตลาดวิชานี้เป็นการผนวก ระบบโรงเรียนเข้ากับระบบสื่อสารมวลชนอย่าง แยกย่อย ทั้งนี้เพื่อตอบสนองต่อผู้ยังตื่นรณแสวงหา อย่างน้อยก็จะไม่ทำให้บุคคลเหล่านี้ กลายเป็นชาวกหนามต่อระบบสังคม ที่คนส่วนน้อยมีอภิสิทธิเหนือคนส่วนใหญ่ และนอกจากนี้กว่าที่บุคคลเหล่านี้จะผ่านการศึกษาแบบตลาดวิชา ออกมาได้ พวกเขาก็จะกลายเป็นมนุษย์เชื้อง ๆ ไปเสียแล้ว ซึ่งต่อมาแม้พวกเขาจะไม่ได้ดิบได้ดีอะไรมากนัก แต่เศษ ๆ เลย ๆ ที่ส่งผ่านมายัง พวกเขาก็อาจจะทำให้พวกเขาพอใจได้บ้าง ทั้งนี้คงไม่ต้องพูดถึงถึงกรรมังว่า จะมีพวกเขาหลายคน ที่จบออกมาไม่มีงานทำ แต่การศึกษาที่ดีก็อาจ

ทำให้พวกเขาเป็นคนที่ว่างงานที่ดี ที่จะไม่โยกย้าย
ก่อนปัญหาให้กับสังคมก็เป็นได้

เมื่อมาถึง ณ จุดนี้ เราก็น่าจะตั้งคำถามกันว่า
จะมีอะไรหรือไม่ที่จะไม่ใช้การครอบงำของตะวัน
ตก และจะสามารถนำพวกเราให้สามารถไปพัน
ระบบโรงเรียนได้บ้าง ข้าพเจ้าคิดว่าคำตอบใน
เรื่องนี้มียุอยู่ในพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นตัวหลัก
คำสอนและที่เป็นสถาบัน อันได้แก่วัดซึ่งมี
วิวัฒนาการสืบเนื่องมาอย่างยาวนานในสังคมไทย

มองในแง่เนื้อหาของหลักคำสอนทางพุทธ
ศาสนาแล้ว เราจะเห็นได้ว่าพุทธศาสนานั้นมี
เนื้อหาที่ปฏิเสธระบบผู้เชี่ยวชาญ พุทธศาสนา
เกิดขึ้นมาพร้อม ๆ กับการปฏิเสธระบบวรรณะ
และพิธีเช่นสรวงเทพเจ้า และการเข้าถึงธรรม
ตลอดจนการเข้าถึงนิพพาน ซึ่งเป็นเป้าหมายสูง
สุดของพุทธศาสนิกเป็นสิทธิของมนุษย์ทุกคน
และการมีพระภิกษุในพุทธศาสนาก็ไม่ได้หมาย
ถึงว่า พระสงฆ์จะมาผูกขาดธรรมแต่อย่างใด
หากพระสงฆ์เป็นเพียงตัวอย่างของการปฏิบัติ
ธรรมอย่างเข้มข้นจริงจังเท่านั้น และในสมัย
พุทธกาลเอง ชายและหญิงที่เป็นฆราวาสที่เข้า
ถึงธรรมขั้นสูงสุดก็มีอยู่เป็นจำนวนไม่น้อย เพื่อให้
ชัดเจนยิ่งขึ้นเราอาจจะกล่าวได้ว่า ในพุทธ
ศาสนานั้นเราไม่มีตัวกลางระหว่างธรรมะกับ
บุคคลโดยทั่วไป มนุษย์ทุกคนย่อมมีสิทธิเข้าถึง
ธรรมะ โดยไม่ต้องผ่านตัวกลางใด ๆ และบุคคล
อื่นที่นำธรรมะมาเป็นเพียงเพื่อนมิใช่ผู้เชี่ยวชาญ

และเมื่อเรามองตัวสถาบันทางสังคมของ
พุทธศาสนา ที่คลี่คลายมาในประวัติศาสตร์
สังคมไทย เราจะเห็นว่าสถาบันทางพุทธศาสนา
คือวัดนั้น ได้ประสบความสำเร็จตามหลักธรรม
คำสอนพอสมควร ที่ธรรมะในพุทธศาสนาได้
กลายมาเป็นสมบัติร่วมของพุทธศาสนิกชนโดย
ทั่วไป แต่เมื่อเรามองพุทธศาสนาในสถานะของ
สถาบันแล้วเราก็ต้องยอมรับอย่างหนึ่งว่า วัด
ในสถานะของสถาบันทางสังคมได้รับอิทธิพล
ความคิดกระแสอื่นด้วย เพราะฉะนั้นวัดโดยทั่วๆ
ไป จึงทำหน้าที่สองอย่าง อย่างหนึ่งวัดเป็นสถา
บันของชาวบ้าน อีกอย่างหนึ่งวัดเป็นสถาบันของ
ศูนย์กลางอำนาจด้วย ในฐานะของสถาบันชาว
บ้าน พุทธศาสตร์ได้ผนวกเอาเรื่องการถือผีของ
ชาวบ้านเข้ามาปะปน และในฐานะของสถาบัน
ของศูนย์กลางอำนาจ วัดได้ผนวกเอาลัทธิ
พราหมณ์เข้ามาปะปนในพุทธศาสนา ในสถานะ
สถาบันทางสังคม วัดย่อมจะต้องดำเนินไปใน
หนทางแห่งความอยู่รอดด้วย แต่ถ้าความอยู่รอด
มีความสำคัญจนลืมนั่นแก่นแท้ของพุทธศาสนา
ต่อไปวัดอาจจะกลายเป็นเพียงพิธีกรรมเท่านั้น

ว่าถึงเรื่องการศึกษานอกระบบ วัดได้ทำหน้าที่
ที่ตอบสนองทั้งสองสถาบัน หนึ่งวัดได้เป็นที่ให้
ลูกชาวบ้านที่เป็นชายบวชเรียนทุกคน ซึ่งแต่
ก่อนชาวชนบทจะบวชเรียนกันอย่างน้อยปีสองปี
หรือสามปี ไม่ใช่บวชสามเดือนหรือหนึ่งสัปดาห์
อย่างทุกวันนี้ เมื่อผ่านการบวชเรียนแล้ว คน

คนนั้นก็จะเป็นคนเต็มคนในสังคม โดยไม่ต้องผ่านระบบโรงเรียนกันเป็นสิบกว่าปีเหมือนทุกวันนี้ และในช่วงที่อยู่วัดเขาก็จะได้เรียนรู้จักวัด ในสถานะของสถาบันชาวบ้านที่ให้บริการชาวบ้านในแง่มุมต่าง ๆ ครอบคลุมในกระบวนการของชีวิตชาวบ้าน แต่ถ้าใครมีหน่วยก้านดีทางวัดก็จะส่งไปศึกษาต่อวัดในเมือง และวัดในเมืองก็อาจจะส่งต่อไปเมืองหลวง ในส่วนนี้วัดเป็นสถาบันของศูนย์กลางอำนาจด้วย และการที่ชาวบ้าน (ในอดีตหรือในปัจจุบันในบางแห่ง) เคารพพระมหากษัตริย์หรือท่านมหา ที่บวชเรียนได้เปรียญธรรมมามาก ๆ นี้ วัดก็ได้ทำหน้าที่ตอบสนองสถาบันศูนย์กลางอำนาจ ท่านพุทธทาสเมื่อสมัยที่ท่านยังหนุ่มท่านยังคิดเลยว่า พระที่ได้เปรียญเก้า竟是เป็นพระที่ตรัสรู้แล้ว แต่กระนั้นพระปฏิบัติธรรมตามหัวเมืองที่ไม่ได้เปรียญธรรม ก็ได้รับความเคารพจากชาวบ้านมากเช่นกัน การ

มีลักษณะตอบสนองสองทางของสถาบันทางพุทธศาสนานี้ น่าศึกษามาก แต่คงไม่อยู่ในขอบเขตของบทความนี้

ในที่นี้ พุทธศาสนาตลอดจนสถาบันทางพุทธศาสนา น่าจะเป็นตัวอย่างหนึ่งของการศึกษาหาเส้นทางที่จะไปให้พ้นระบบโรงเรียน แต่เราก็น่าจะให้ความสนใจกับสถาบันชาวบ้านในรูปแบบอื่น ๆ ที่อยู่นอกเหนือพุทธศาสนาออกไปด้วย ดังเช่นสถาบันพ่อใหญ่แม่ใหญ่ในหมู่บ้านอีสาน ซึ่งกำลังอ่อนแรงลงไปทุกทีนั้น จะมีช่องทางประการใดหรือไม่ ที่จะคิดค้นการศึกษาเพื่อความเป็นไท เวลานี้การศึกษาทำความเข้าใจสถาบันของชาวบ้านเป็นไปในขอบเขตจำกัด แต่กระนั้นก็น่าจะจับตามองในฐานะของทางเลือกทางการศึกษา ที่แตกต่างจากการศึกษาในระบบโรงเรียนออกไป

บรรณานุกรม

Curle, Adam. *Mystics and Militants*. London : Tavistock Publication, 1972.

_____. *Education for Liberation*. London : Tavistock Publication, 1973.

Illich, Ivan D. *Celebration of Awareness*. Garden City, New York : Doubleday and Company, 1970.

_____. *Deschooling Society*. New York : Harper & Row, Publishers, 1971.

_____. *Toward a History of Needs*. New York : Pantheon Books, 1977.

พระราชวรมณี. *ปรัชญาการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ : มุลินธิโกมลคิมทอง, 2518